

1. Historie van de bestudering

Feestelijkheden naar aanleiding van een veeljarig bestaan van instellingen gaan meestal gepaard aan terugblik en bezinning op wat in al die jaren is volbracht. Dat is bij de Vlinderwerkgroep Friesland niet anders. Dat betekent overigens niet, dat we de ogen mogen sluiten voor het werk, dat vóór de geboorte van de werkgroep tot stand is gebracht. Daartoe moeten we meer dan anderhalve eeuw teruggaan in de tijd. Toen verscheen in de “Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland” het eerste, door Mr. Henri W. de Graaf samengestelde overzicht van de Nederlandse micro’s (De Graaf, 1851). Daarin vinden we echter geen enkele vondst uit Friesland; evenmin trouwens uit de provincie Limburg. Kort daarop, namelijk in 1854 en 1856, kon de Graaf de eerste binnengedruppelde Friese gegevens melden, respectievelijk van Ameland en Gorredijk, plus nog een enkele uit Leeuwarden.

De weinige jaren later verschenen tweede versie van De Graafs overzicht van de Nederlandse micro’s, dat eveneens in de “Bouwstoffen” is opgenomen (De Graaf 1859, 1862, 1864; De Graaf en Snellen, 1866), geeft al een heel ander beeld te zien. In die korte periode van ongeveer tien jaar tussen het uitbrengen van beide overzichten bleken vele gegevens over Kleine vlinders te zijn verzameld uit verschillende delen van Friesland (maar niet van de Waddeneilanden) en die waren vrijwel alle afkomstig van mr. J.H. Albarda. Albarda, die in Leeuwarden woonde, was een begaafd entomoloog, die zijn vondsten zelfstandig en alleszins betrouwbaar op naam bracht en ook veel kweekte (ook bijvoorbeeld Nepticuliden en Gracillariiden en dat in die tijd!). Bovendien was hij een bekwaam illustrator, wat onder meer blijkt uit zijn bijdragen in het beroemde seriewerk van Sepp. In zijn boek over de vlinders van Friesland besteedt Lempke (1985) dan ook terecht ruim aandacht aan deze founding father van de studie van de Friese Kleine vlinders. Nog in dezelfde eeuw trad in Albarda’s voetsporen een entomoloog, die grondig en met grote ijver de Friese micro’s ter hand nam. Dat was de notaris Dirk ter Haar (van het bekende macro – boek), die eerst in Warga en later in Kollum woonde. Opmerkelijk is, dat Albarda noch Ter Haar op de Friese Waddeneilanden hebben verzameld. In het grote boek van Snellen (1882) kan ik dan ook geen enkele vondst van de eilanden ontdekken. Het zou best kunnen zijn, dat de Waddeneilanden geen beste reputatie hadden in die dagen. Ik herinner mij een verslag van een N. E. V. – vergadering uit die periode te hebben gelezen, waarin een bezoeker van Vlieland dit eiland karakteriseerde als een dorre zandplaat, waar de entomoloog niets te zoeken heeft. Daarbij moet men beseffen, dat toentertijd de bosaanleg op de eilanden nog niet was begonnen. Die nam pas aan ’t begin van de twintigste eeuw een aanvang, hoewel daar op Ameland al in 1889 een begin mee was gemaakt (Lempke, 1985).

Na de plotselinge en vroegtijdige dood van Ter Haar in 1905 volgt een periode van een halve eeuw volkomen stilte rond de faunistiek van de Friese micro’s. Daaraan

kwam kort na de Tweede Wereldoorlog een einde, toen G. Dijkstra Hzn. de draad weer opnam. Het was voor hem niet gemakkelijk om in z'n eentje de studie van de micro's weer geheel van de grond te krijgen. Na zijn overlijden in 1970 volgde wederom een terugval in de studie van de Kleine vlinders.

Ditmaal was de stilte echter van korte duur. Vlak na 1980 begon aan verschillende kanten van de provincie Friesland belangstelling te ontstaan voor de micro's. Dit leidde tot samenwerking en mondde uit in de oprichting van de Friese vlinderwerkgroep in 1985. Een gelukkige samenloop van omstandigheden was de verschijning in datzelfde jaar van het uitstekende, al meermalen in dit artikel genoemde boek van Lempke (1985) over de Friese vlinders. Daarin wordt als het ware de stand van zaken op het gebied van de vlinderfaunistiek weergegeven op het ogenblik, dat de Friese vlinderwerkgroep van start is gegaan.

De samenwerking binnen de nieuwe werkgroep begon al spoedig goede resultaten op te leveren. Dit wordt geïllustreerd door een citaat uit het boek "De Kleine Vlinders": "Vruchtbaar was de samenwerking [van de stichting Tinea] met de Vlinderwerkgroep Friesland van de afdeling Noord van de Nederlandse Entomologische Vereniging. In betrekkelijk korte tijd hebben de leden van deze enthousiaste groep bij hun inventarisatieactiviteiten een indrukwekkende hoeveelheid gegevens over micro's verzameld, die alle in ons bestand zijn opgenomen.". Het gonsde in Friesland van de inventarisatieactiviteiten, eerst vooral op Terschelling (Piet Zumkehr, Leo Bot en Jan Peereboom) en in Weststellingwerf (Philip Zeinstra).

Een stabiele bijdrage door de decennia heen leverden Jannie en Siep Sinnema,

Excursie bladmineerders
VWGF in Ferwert,
oktober 2007

vooral met hun lichtvangsten. Daarbij hebben zich nog tal van anderen gevoegd, zoals Date Lutterop (Griend), Hans Donner (Ameland), Gerard Bergsma, Auke van Randen, Gerrit Tuinstra, Andy Saunders, Auke en Henk Hunneman plus degenen, die onvermeld zijn gebleven. De bloeiperiode in de studie van de Friese micro's is onlosmakelijk verbonden met het bestaan van de Vlinderwerkgroep Friesland en alleen al daarom mogen wij hopen, dat de werkgroep tot in lengte van dagen blijft voortbestaan.

2. Friesland als werkterrein.

De provincie Friesland wordt nog steeds verdeeld volgens de klassieke plantengeografische districten. Het oostelijk gedeelte van de provincie (plus Gaasterland) behoort grotendeels tot het Drents district en hier vindt men zand- en veengebieden. De westelijke helft, het noordoosten en het zuidoosten rekent men tot het hafdistrict en hierin vindt men de laaggelegen klei- en veengebieden. En tenslotte het waddendistrict, waartoe de duinen op de eilanden worden gerekend.

De gedurende een eeuw, wat de micro's betreft, verwaarloosde Waddeneilanden zijn thans volkomen gerehabiliteerd: ze blijken een boeiende, eigen fauna te herbergen. Op de kwelders en in de laagveengebieden komen soorten voor, die, ook internationaal bezien, bijzonder zijn. Tenslotte evenaren de Friese bossen en hoogvenen op zijn minst die van de provincie Drenthe zelf.

Een enkel woord over de soortenrijkdom van de provincie. Zoals uit de vorige paragraaf blijkt was het totale aantal soorten micro's rond 1850 nul en dat is in de loop der jaren gestegen tot vele honderden. In zijn boek behandelt Lempke (1985) 601 soorten, d.w.z. in het jaar van de oprichting van de Friese werkgroep. In 1991 was dat aantal gestegen tot 841 soorten (Kuchlein, 1993) en op dit ogenblik is het aantal van 961 soorten bereikt. In het spectrum van de Nederlandse provincies behoort Friesland tot de middenmoot. Dat de provincie Friesland niet hoger scoort houdt mede verband met het feit, dat de diversiteit in Nederland van het zuidoosten naar het noordwesten afneemt.

In de volgende paragrafen doen we een greep uit de bereikte resultaten van ons aller werk. Eerst kijken we welke soorten overheersen door hun grote aantallen, vervolgens komen enkele nieuwkomers, maar ook verdwenen soorten aan bod. Daarna bespreken we een aantal soorten, die door hun geografische verspreiding interessant zijn.

3. Dominerende soorten.

Als criterium is gekozen het aantal records van de soorten. De toppers staan vermeld in tabel 1.

Dit lijstje zal voor de meeste lezers geen verrassingen opleveren. Toch zijn er wel kanttekeningen te maken. Op de overeenkomstige landelijke lijst staan op de eerste zeven plaatsen bladmineerders van bomen en struiken. Op het Friese lijstje staan voornamelijk grotere soorten, waarvan de rupsen op kruiden leven. Dit verschil is waarschijnlijk toe te schrijven aan de gehanteerde inventarisatiemethoden.

Tabel 1.
Soorten met in
totaal meer dan
1000 records in
Friesland.

<i>Plutella xylostella</i> (Plutellidae)	1868
<i>Chrysoteuchia culmella</i> (Pyralidae)	1703
<i>Crambus lathoniellus</i> (Pyralidae)	1609
<i>Alucita hexadactyla</i> (Alucitidae)	1572
<i>Scoparia ambigualis</i> (Pyralidae)	1417
<i>Argyroploce lacunana</i> (Tortricidae)	1359
<i>Eurrhypara hortulata</i> (Pyralidae)	1188

Bij de Friezen zullen dat overwegend dag- en lichtvangsten zijn geweest, terwijl het landelijke beeld wordt bepaald door mijnenonderzoek. Verder scoort *Alucita hexadactyla* relatief hoog. Dit is te verklaren door het landelijke verspreidingsbeeld: de soort is algemener en talrijker in de noordelijke helft van het land.

4. Aanwinsten. Als aanwinsten beschouwen we soorten, waarvan vaststaat, dat ze in recente tijd Friesland hebben gekoloniseerd. Bij de hieronder besproken soorten is de aanwezigheid in Friesland vastgesteld in 1974 of later.

Caloptilia hemidactylella (Gracillariidae)(fig.1). Eerste vondst in Nederland: Twello (prov. Gelderland) 23. 7. 2003 (Jacques Wolschrijn). Eén van de vroegste vondsten in Friesland: Dokkum e.l. *Acer campestre*, 2008 (Kees Smit).

Fig.1

Caloptilia hemidactylella.

Een recente aanwinst voor de Friese fauna.

Prov. Gelderland,
Arnhem – Zuid, de Laar,
e.l. *Acer campestre*,
7. 8. 2007. C.J.M.
Alders.

Phyllonorycter platani (Gracillariidae). Eerste vondst in Nederland: Reuver (prov. Limburg), 1965 (H.C. Burger c.s.). Eerste vondst in Friesland: Drachten, 1974 (A. van Frankenhuyzen). Thans in de gehele provincie, behalve op de Waddeneilanden. Mijnen op plataan.

Phyllonorycter leucographella (Gracillariidae). Eerste vondst in Nederland: De Lutte (prov. Overijssel), 1984 (J.C. Koster). Eerste vondst in Friesland: Bakkeveen, 1999 (Joop en Christien Kuchlein). Mijnen vooral op vuurdoorn en meidoorn.

Cameraria ohridella (Gracillariidae). Eerste vondst in Nederland: Wageningen (prov. Gelderland), 1998 (A. van Frankenhuyzen). Eerste vondst in Friesland: Oudemirdum, 2002 (Joop en Christien Kuchlein). Mijnen op paardenkastanje.

Spatalistis bifasciana (Tortricidae). Eerste vondst in Nederland: Gortel (prov. Gelderland) 1960 (Jan Lucas). De eerste melding voor Friesland staat in het boek van Bentineck & Diakonoff (1968), waar Terschelling in het lijstje van locaties staat. Tot dusver is geen materiaal daarvan in de collecties gevonden, noch is deze vondst elders gepubliceerd. Eerstvolgende vondst: Vlieland – Posthuis, 1985 (Joop en Christien Kuchlein). Rups vooral op vuilboom en wegedoorn.

Cydia amplana (Tortricidae). Eerste vondst in Nederland: Bergen (N. – Holland), 1980 (Jacques Wolschrijn). Eerste vondst in Friesland: Lauwersoog, 2004 (Gerrit Tuinstra). Rups vooral in eikels.

Duponchelia fovealis (Pyrilidae). Eerste vondst in Nederland: Belfeld (prov. Limburg), 1992 (Anton Cox). Eerste vondst in Friesland: Leeuwarden, 2001 (J. v.d. Kooi). Rups is alleseter, vooral echter detritofaag.

Tot deze aanwinsten behoren b.v. ook *Stigmella aceris* (Nepticulidae) en *Bucculatrix ulmifoliae* (Bucculatricidae), die door Gerrit Tuinstra (2010) in zijn artikel zijn besproken, evenals *Pammene germmana* (Tortricidae), die door Philip Zeinstra (2006) in een artikel is behandeld.

De meeste van de hierboven besproken soorten hebben zich over een groot deel van Friesland verspreid; *Cameraria ohridella* zelfs over vrijwel de gehele provincie.

5. Verdwenen soorten

Soorten worden als verdwenen beschouwd, wanneer men als zeker mag aannemen, dat ze niet meer in Friesland voorkomen. Geen van de vijf besproken soorten is na 1945 nog in de provincie gevonden.

Esperia oliviella (Oecophoridae). De uit Friesland bekende gegevens dateren van de 19e eeuw: twee locaties van Albarda (Leeuwarden en Wommels) en vervolgens één van Ter Haar (Warga, 1898). Thans alleen nog in de provincie Limburg voorkomend. Rups in vermolmd hout.

Xenolechia aethiops (Gelechiidae). Uit Friesland één exemplaar van Albarda bekend. In Nederland na 1985 niet meer gevonden. Rups op dopheide.

Falseuncaria ruficiliana (Tortricidae). Uit Friesland slechts enkele door Albarda te Kruikhorne gevangen exemplaren bekend. In Nederland op een dertigtal locaties gevonden, maar sedert 1975 niet meer in ons land aangetroffen. Rups op gulden sleutelbloem, heidekartelblad en echte guldenroede.

Celypha aurofasciana (Tortricidae)(fig.2). Tot 1888 van 12 locaties in Nederland bekend. Daarna nooit meer gevonden. Albarda bezat een exemplaar van Kuikhorne. Rups onder mossen e.d.

Fig.2

Celypha aurofasciana.

Een sedert 1888 niet meer in Nederland gevonden soort. Ongeëtiketteerd exemplaar.

Heliothela wulfeniana (Pyralidae). In 1945 door Lajos Vári te Buren (Ameland) gevonden. Sedert 1984 niet meer in Nederland aangetroffen. Rups onder meer op viooltjes (ook in tuinen).

6. Interessante soorten

Hieronder worden vooral soorten verstaan, die op grond van hun verspreidingsbeeld in het oog springen.

Triaxomera fulvimitrella (Tineidae)(fig.3). Uitsluitend uit de drie noordelijke provincies bekend. In de 19^e eeuw in Groningen ontdekt. Eerste vondst in Friesland: Hemrik, 1987 (Jannie Sinnema), later nog meermalen aldaar gevonden.

Fig.3

*Triaxomera
fulvimitrella*.

Alleen in drie
noordelijke provincies
voorkomende soort.

Prov. Friesland,

Hemrik, 4. 6. 1993.

Jannie Sinnema.

Coleophora vibicella (Coleophoridae). Na de vondst van Maurissen in de 19^e eeuw bij Maastricht (prov. Limburg) niet meer in Nederland aangetroffen tot Leo Bot de karakteristieke en opvallende zakken op Terschelling vond. Nu een vaste bewoner van het eiland. Rups op verfbrem.

Scrobipalpa samadensis (Gelechiidae). Bewoner van kwelders en schorren. Van weinig locaties in Nederland bekend: het zuidwesten en Texel (enkele), maar nu vooral op Terschelling, waar Leo Bot de soort in 1985 ontdekte en in de provincie Groningen op Rottumeroog. Rups vooral op zeeweegebree.

Olethreutes dalecarliana (Tortricidae)(fig.4). In 1856 en 1859 in de Hollandse

Fig.4

Olethreutes dalecarliana.

Eén van de opmerkelijkste
vondsten in Friesland. Prov.

Friesland, Terschelling,

Parapluduin, 18. 6. 2000.

duinen gevangen, daarna niet meer in ons land gevonden tot Leo Bot en Piet Zumkehr in 1992 onafhankelijk van elkaar een exemplaar op Terschelling aantreffen. In 2000 vond Leo daar opnieuw een exemplaar.

Cochylis pallidana (Tortricidae). In Friesland voor 't eerst gevonden in 1984 (Joop Kuchlein) en bleek later niet alleen op Vlieland, maar ook op Terschelling en Ameland voor te komen. Elders langs onze kusten veel minder gevonden. Rups op zandblauwtje.

Crocidosema plebejana (Tortricidae)(fig.5). Van deze soort, die als een migrant wordt beschouwd, waren slechts weinige vondsten uit Zuidwest - Nederland bekend (sedert 1980). In 2000 troffen Joop en Christien Kuchlein een afgevlogen exemplaar aan in het Blauwe Bos bij Haulerwijk. Rups op heemst en kaasjeskruid. Nog niet eerder gepubliceerde eerste vondst voor Friesland.

Fig.5

Crocidosema plebejana.

Een niet eerder in Friesland gevonden migrant.

Prov. Friesland, Haulerwijk, Blauwe Bos, 30. 6. 2000. Kuchlein

Eucosma rubescana (Tortricidae). De twee uit Nederland bekende exemplaren ving Leo Bot in 1994 op Terschelling. Een soort van de kwelder, waar de rups op zulte leeft.

7. Slotopmerkingen.

De inhoud van de drie voorafgaande paragrafen zou het beeld kunnen oproepen van fascinerende verspreidingspatronen en een niet aflatend komen en gaan van soorten. Inderdaad heeft de fauna, en zeker die van de micro's, een sterk dynamisch karakter door positieve of negatieve aantalstrends. Veel soorten lijken echter numeriek op een laag pitje voort te bestaan, andere tonen meer of minder uitgesproken aantalfluctuaties. Maar dit zijn wel de blijvertjes (residenten) van de levensgemeenschap.

Bij de nomenclatuur is de naamlijst in het boek van Kuchlein en Bot (2010) gevolgd.

De foto's werden gemaakt door Hans Donner en Jan Scheffers; het raadplegen van het Tinea-gegevensbestand deed Christien Kuchlein. Maar vooral: het samenstellen van dit overzicht was alleen mogelijk door de medewerking van de collega-leden van de Friese vlinderwerkgroep, die hun gegevens aan de stichting Tinea hebben doorgegeven. Hen allen dank.

Literatuur

- Bentinck, G.A. & A. Diakonoff, 1968. De Nederlandse bladrollers. - Monografieën van de Nederlandse Entomologische Vereniging 3: 1-201.
- De Graaf, H.W., 1851. De Nederlandse Schubvleugelige Insecten (Lepidoptera). In: J.A. Herklots (red.). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland 1: 1-55. Leiden.
- De Graaf, H.W., 1859. Microlepidoptera in Nederland waargenomen. In: J.A. Herklots (red.). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland 3: 40-54. Leiden.
- De Graaf, H.W., 1862. Microlepidoptera in Nederland waargenomen. In: J.A. Herklots (red.). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland 3: 55-95. Leiden.
- De Graaf, H.W., 1864. Microlepidoptera in Nederland waargenomen. In: J.A. Herklots (red.). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland 3: 189-227. Leiden.
- De Graaf, H.W. & P.C.T. Snellen, 1866. Microlepidoptera in Nederland waargenomen (Vervolg). In: J.A. Herklots (red.). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland 3: 334-415. Leiden.
- Kuchlein, J.H., 1993. De Kleine Vlinders, Handboek voor de Faunistiek van de Nederlandse Microlepidoptera: 1-715.
- Kuchlein, J.H. & L.E.J. Bot, 2010. Identification Keys to the Microlepidoptera of The Netherlands: 1-414. Wageningen en Zeist.
- Lempke, B.J., 1985. De Vlinders van Friesland: 1-259. Leeuwarden.
- Snellen, P.C.T., 1882. De Vlinders van Nederland – Microlepidoptera, systematisch beschreven: 1-xiii, 1-1197. Leiden.
- Tuinstra, G., 2010. Interessante waarnemingen van Kleine vlinders. Flinterwille 14: 22-30.
- Zeinstra, Ph., 2006. De Kleine Vlinders van Weststellingwerf. Twirre 17: 50-57.